
نگاهی تازه به
دستور زبان

محمد رضا باطنی

فهرست

۹	پیشگفتار
۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول : دستور زبان سنتی : تاریخچه
۱۷	۱-۱ دستور نویسی درغرب
۲۲	۱-۲ دستور نویسی برای زبان فارسی
۲۷	فصل دوم : معایب دستور سنتی
۲۹	۲-۱ آمیختن صورت و معنا
۳۰	عدد دستوری و شمارش
۳۳	جنس دستوری و جنس زیست شناختی
۳۷	زمان دستوری و زمان غیر دستوری
۴۰	۲-۲ درست و غلط در زبان
۴۰	تجویزی هستند نه توصیفی
۴۲	انعطاف ناپذیری
۴۸	۲-۳ ابدیت دستور
۵۳	۲-۴ گرفتن نوشتار بجای گفتار
۶۲	۲-۵ تحمیل مقولات خارجی به زبان
۶۶	۲-۶ آمیختن دستور تاریخی با دستور همزمانی
۶۹	۲-۷ اجزاء کلام
۷۴	۲-۸ نداشتن نظریهٔ زبانی
۷۵	فصل سوم : دستور ساختاری
۷۷	۳-۱ آغاز زبانشناسی ساختگرا
۷۸	زبانشناسی همزمانی و زبانشناسی درزمانی
۷۹	زبان نظام است
۸۰	روابط جانشینی و هم نشینی

پیشگفتار

این کتاب دستور زبان فارسی نیست : این کتاب سخنی دربارهٔ دستور زبان است. در این کتاب نویسنده کوشیده است تا شالوده های نظری و فلسفی دستور و دستورنویسی را برای خواننده روشن کند و تا آنجا که ممکن است او را در جایگاهی قرار دهد که بتواند در پهنهٔ افقی گسترده تر و باینشی علمی تر به بحث ها و کشمکش های دستوری نگاه کند. این کتاب می گوید تا مملکتهائی به دست خواننده بدهد تا خود بتواند دربارهٔ دستور زبانهای موجود داوری کند. این کتاب جنبهٔ فنی زبانشناسی ندارد و در نوشتن آن خوانندهٔ غیر زبانشناس ولی علاقمند به مباحث زبان و زبانشناسی مورد نظر بوده است. امید است این کتاب توانسته باشد گامی ، هر چند کوچک ، در راه ایجاد يك نگرش علمی نسبت به زبان برداشته باشد .

محمد رضا باطنی

۸۱	۳-۲ زبانشناسی ساختگرای امریکائی
۸۳	تکیه روی جنبهٔ عینی و ملموس زبان
۸۴	کنار گذاشتن معنا
۸۸	جنبه های مکانیکی نظریهٔ زبان
۹۰	۳-۳ مفاهیم بنیادی در زبانشناسی ساختگرا
۹۰	تجزیهٔ دو گانه
۹۲	روش تحلیل در تجزیهٔ دو گانه
۹۹	سازه های پیاپی
۱۰۳	نارسائی تجزیهٔ سازه ای
۱۰۹	فصل چهارم: دستور گشتاری-زایشی
۱۱۲	۴-۱ گشتار چیست و جنبهٔ گشتاری زبان چگونه است ؟
۱۲۵	۴-۲ جنبهٔ زایشی زبان
۱۲۶	تعداد جمله های زبان نامحدود است
۱۲۸	کنش و توانش زبانی
۱۳۴	دستور، توصیف توانش زبانی است
۱۳۷	توانش، دانش ناآگاه است
۱۳۸	۴-۳ شکل دستور زایشی
۱۵۳	کتابنامه

مقدمه

سال ۱۹۵۷ را به حق باید نقطه عطفی در تاریخ علم زبان‌شناسی به حساب آورد. در این سال کتاب معروف «ساخت های نحوی» (Syntactic Structures) نوشته نوآم چامسکی (Noam Chomsky) استاد زبان‌شناسی ام. آی. تی. (۱) انتشار یافت. از آن تاریخ تا کنون این کتاب بارها تجدید چاپ شده و به بسیاری از زبانهای زنده جهان نیز ترجمه شده است. نظریات تازه چامسکی درباره زبان و دستور زبان بحثهای تندی را در میان زبان‌شناسان امریکائی برانگیخت. عده‌ای از پیروان چامسکی آنچنان در جانب‌داری از او راه افراط رفتند که هر گونه پژوهش زبانی را که از روی انگاره کار چامسکی نبود بی‌ارج انگاشتند. از سوی دیگر مخالفان سرسخت او تلاش کردند تحول شگرفی را که او در شالوده علم زبان‌شناسی پدید آورده بود نادیده بگیرند و راه قدیم خود را دنبال کنند. اما واقعیت اینست که نظریات چامسکی که با انتشار کتاب «جنبه‌های نظریه نحو» (۲) در سال ۱۹۶۵ و با تجدید نظرهای بعدی پخته‌تر و پرورده‌تر شد، زبان‌شناسی را بر محور کاملاً تازه‌ای قرار داده است. البته معنی این سخن این نیست

-
1. Massachusetts Institute of Technology
 2. Aspects of the Theory of Syntax

که امروزه ما اکثر زبان‌شناسان نظریات او را در بست پذیرفته‌اند. در واقع شکاف بین نظریات او و کسانی که در راه او گام برداشته و سپس از او جدا شده‌اند گاهی ژرف‌تر است از شکافی که بین او و کسانی وجود دارد که از آغاز خود را مخالف او دانسته‌اند. با وجود این بهیچوجه نمیتوان منکر انقلاب چامسکی در زبان‌شناسی شد و تأثیر اندیشه او را در کار زبان‌شناسان معاصر و بویژه در زبان‌شناسان جوان دست کم گرفت. تأثیر چامسکی فقط به حوزه زبان‌شناسی محدود نمیشود، بلکه نظریات او بین روان‌شناسان، فیلسوفان، منطقدانان و بسیاری از دانشمندان زمینه‌های علمی دیگر شناخته شده و رواج یافته است؛ حتی بعضی از نظریات کلی او در موسیقی و معماری نیز رخنه کرده است.

از آنجائی که نظریات چامسکی در رشته‌های علمی گوناگون تأثیر گذاشته است و نیز از آنجائی که وی از مبارزان سرسخت سیاست خارجی دولت امریکا است و از این راه نزد مردم غیر دانشگاهی نیز شهرتی دارد، یقیناً در ایران نیز عده زیادی او را می‌شناسند یا لااقل نام او را شنیده‌اند، ولی احتمالاً بجز عده معدودی زبان‌شناس شاید دیگران ندانند که نوآوری چامسکی در زبان‌شناسی و بویژه در دستور زبان چه بوده است. نگارنده تصمیم داشت مقاله‌ای بنویسد و اصول نظریات چامسکی را در زمینه زبان‌شناسی و بویژه در دستور زبان به خوانندگان فارسی زبان معرفی کند، ولی این کار در عمل با اشکال زیر مواجه گردید:

از اوایل قرن بیستم در اروپا و امریکا گرایش تازه‌ای در زبان‌شناسی بوجود آمد که ساخت گرائی (structuralism) نام گرفت. این گرایش بسیاری از سنت‌های دستورنویسی دیرین را بی اعتبار خواند و برای نوشتن دستور زبان، یابه بیان فنی‌تر، برای توصیف ساختمان

زبان، روالهای تازه‌ای عرضه کرد. چامسکی که خود در سنت زبان‌شناسی ساختگرا تعلیم یافته بود و از نارسائیه‌های آن آگاه بود علیه تعلیم‌های آن قدبرافراشت و کوشید تا دستور گشتاری (۱) را جانشین آن گرداند. اما تصویری که خوانندگان فارسی زبان از دستور زبان دارند همان دستور سنتی است در حالیکه دستور زبان ساختاری بجز برای معدودی زبان‌شناس برای دیگران ناشناخته مانده است (۲). بنابراین، نگارنده احساس کرد که برای پر کردن این خلأ باید فصلی نیز درباره دستور ساختاری نوشته شود تا در پرتو آن مباحث جدید زبان‌شناسی روشن گردد. ولی باز چنین می‌نمود که بحث درباره دستور ساختاری بدون تجزیه و تحلیل اصول و تعاریف دستور سنتی که عامل پیدایش آن بوده است تصویری ناقص به دست می‌دهد. از اینرو نگارنده مناسب دید که بخشی نیز درباره دستور سنتی به آن بیفزاید. بدین ترتیب مقاله‌ای که نویسنده اول در نظر داشت کم کم به صورت کتاب حاضر درآمد. این کتاب شامل چهار فصل است. در فصل اول تاریخچه دستورنویسی در غرب و دستورنویسی برای زبان فارسی باختصار بحث شده است. در فصل دوم اصول و تعاریف دستور سنتی تجزیه و تحلیل شده و معایب آنها باز نموده شده است. در فصل سوم دستور ساختاری و در فصل چهارم دستور گشتاری چامسکی که امروز مهمترین نظریه مورد بحث در زبان‌شناسی است بایبانی غیر فنی تشریح شده است.

1. Transformational Grammar

۲ - تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد تنها دستوری که بر این اساس به فارسی نوشته شده کتابی است از نگارنده تحت عنوان: توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۴۸.